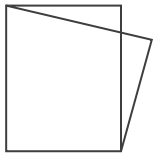

Demokratisk dannelse

i professionsuddannelserne: om nødvendigheden af andenordenstænkning

Simon Nørgaard Iversen, lektor, ph.d., VIA University College

Med den seneste reform af de professions- og erhvervsrettede uddannelser er professionshøjskolerne nu forpligtet til at bidrage til de studerendes demokratiske dannelse. Herved bevæger institutionerne sig ind på nyt og delvist uvant terræn. Til at få greb om, hvad dette har af implikationer for professionshøjskolernes kommende undervisnings- og forskningspraksis, griber i denne artikel til en distinktion mellem første- og andenordenstænkning. Ved at undersøge fremkomsten af andenordenstænkning i et idéhistorisk perspektiv argumenteres der for en afgørende sammenhæng mellem den historiske udvikling af demokrati og denne form for tænkning. Nødvendigheden af en relation mellem demokrati og andenordenstænkning undersøges dernæst i et filosofisk perspektiv, hvori konflikten betones som konstitutiv i

enhver socialitet, og andenordenstænkningen identificeres som et nødvendigt moment i den demokratiske praksis. Afslutningsvist antydes, hvad det betyder at tænke på et andenordensniveau, når der arbejdes med demokratisk dannelse. Artiklen argumenterer på dette grundlag for nødvendigheden af at integrere andenordenstænkning (i form af idéhistorie, videnskabsteori og filosofi) som en grundlæggende dimension i den demokratiske dannelse og dermed også i professionsuddannelsernes fremtidige selvforståelse og praksis. Der argumenteres dermed for, at andenordenstænkning må udgøre et nødvendigt supplement og korrektiv til førsteordenstænkningen, hvis målet om demokratisk dannelse skal realiseres inden for professionsuddannelsernes vægge.

Demokratisk dannelse i professionsuddannelserne: om nødvendigheden af andenordenstænkning

Foruden ovenstående ønske om at gøre uddannelserne bedre til at bygge bro til professionernes konkrete praksis udtrykkes – i samme afsnit – dog også et ønske om, at uddannelserne fremover skal være **bidragende til udviklingen af de studerendes demokratiske dannelse og deltagelse.**

Indledning

I marts 2025 blev den daværende regering (Socialdemokratiet, Venstre og Moderaterne) sammen med Danmarksdemokraterne, Socialistisk Folkeparti, Liberal Alliance, Det Konservative Folkeparti, Enhedslisten, Dansk Folkeparti og Alternativet enige om at reformere de danske professionsbachelor- og erhvervsakademiuddannelser.¹ I det indledende afsnit i aftaleteksten for reformen skriver aftalepartierne, at uddannelse udgør et vigtigt element i det danske demokrati, idet uddannelser giver individet muligheder og samtidig bidrager til at styrke sammenhængskraften og fællesskabets beslutningsprocesser. Den nye reform rammesætter således de praksisnære uddannelser inden for det demokratiske samfund. I en beskrivelse af reformens kvalitetsløft af de berørte uddannelser skrives uddybende i aftaleteksten:

”at professionsbacheloruddannelserne i højere grad skal have fokus på professionsfagligheden og den praksis, uddannelserne retter sig mod. Undervisningen skal i højere grad tage udgangspunkt i praksisnære problemstillinger og de færdigheder, de studerende får brug for i dagligdagen efter endt uddannelse. [...] Ud over at understøtte, at de studerende opnår de nødvendige faglige kompetencer og kvalifikationer, skal professionsbacheloruddannelserne bidrage til at fremme demokratisk dannelse, herunder interesse for og evne til aktiv deltagelse i et demokratisk samfund, som grundlag for de studerendes opgavevaretagelse som fagprofessionelle i mødet med borgerne.” (Uddannelses- og Forskningsministeriet, 2025).

Aftaleteksten består af i alt 104 nummererede afsnit, hvoraf ovenstående beskrivelse behandles under samme

afsnit (afsnit 9) i aftaleteksten. I afsnittet understreger aftalepartierne, at professionsuddannelserne fremadrettet skal være endnu bedre til at bygge bro mellem uddannelse og praksis gennem praksisnære problemstillinger såvel som formålsrettede og praksisnære kompetencer og kvalifikationer. Hermed binder aftaleteksten umiddelbart fortsat professionshøjskolerne til en instrumentaliserende styringslogik, der ser ud til at kunne prioritere evidens, målbarhed og anvendelighed. Foruden ovenstående ønske om at gøre uddannelserne bedre til at bygge bro til professionernes konkrete praksis udtrykkes – i samme afsnit – dog også et ønske om, at uddannelserne fremover skal være bidragende til udviklingen af de studerendes demokratiske dannelse og deltagelse, der tillige skal fungere som grundlag for deres kommende opgavevaretagelse. De fagprofessionelle skal med andre ord ikke

længere blot være kompetente og kvalificerede, men også demokratisk dannede. Denne sidste bestemmelse udtrykker et interessant og tilsyneladende nybrud i den danske policy-forståelse af fagprofessionalitet, samtidig med at et iboende modsætningsforhold mellem de to bindinger forbliver uberørt af lovteksten.

Med denne reformaftale er professionsuddannelserne blevet underlagt en dobbelt binding, idet de på interessant vis er blevet spændt ud mellem henholdsvis en første- og andenordenstænkning. I nærværende artikel er det den dobbelte spænding mellem disse to forskellige måder at tænke på, der skal opholde os. Artiklen indledes med en klassisk scene fra Homers *Odysséen*, og artiklen trækker således først de idéhistoriske tråde til den historiske fremkomst af andenordenstænkningen. Derved udfoldes distinktionen mellem første- og andenordstænkning og samtidig peges på, hvordan netop andenordenstænkningen historisk set opstår i kraft af nye politiske og samfundsmæssige organiseringsformer, der for første gang afkræver en erkendelsespraksis, som overskrider førsteordenstænkningen. Dernæst udfoldes andenordenstænkningen som en nødvendig betingelse for enhver demokratisk organiseringsform, hvorefter der afslutningsvist peges på behovet for andenordenstænkning i den demokratiske dannelse på professionshøjskolerne.

Odysseus i Polyfemos’ grotte
Odysséens niende sang er en klassisk scene i Vestens litteraturhistorie og udgør et (af flere) *locus classicus*, når der skal peges på Odysseus’ berømte snarrådighed (*polymētis*). Odysseus og dennes mænd befinder sig i kyklopen

Polyfemos’ grotte. Kyklopen – et stort, enøjjet monster – har spærret grottens udgang med en stor sten og er begyndt at spise af sømændene. Odysseus tilbyder formildende en tønde vin, som kyklopen drikker med stor lyst. Beruset og i venligere sindsstemning spørger Polyfemos da til Odysseus’ navn, og i dette øjeblik beslutter Odysseus at skjule sin identitet ved at kalde sig selv *Ingen* (*Outis*). Senere, da Polyfemos beruset lægger sig til at sove, spidser Odysseus og mændene en træpæl og stikker pælen i kyklopes ene øje. Kyklopen vågner i smerte og kan ikke længere se. Han kalder på hjælp, og en gruppe af kykloper kommer til undsætning med det samme. Da de spørger Polyfemos, hvad der er sket, og hvem der har gjort ham blind, svarer Polyfemos prompte, at *Ingen* har gjort det. De andre kykloper forstår situationen på den måde, at Polyfemos’ pludselige blindhed ikke er kommet i stand af noget menneske, og de forlader derfor Polyfemos igen. Odysseus og sømændene kan herefter slippe uset ud af grotten, og da de er tilbage på deres skib, i sikker afstand fra den blinde og meget vrede Polyfemos, afslører Odysseus sin sande identitet for kyklopen. Som bekendt er det netop denne afsluttende afsløring af hans sande identitet, der viser sig at besværliggøre Odysseus’ hjemrejse til øen Ithaka, for Polyfemos kan nu udpege gerningsmanden for sin fader, den olympiske havgud, Poseidon, hvis vrede retter sig mod Odysseus.

Scenen fremhæver, hvordan Odysseus i begyndelsen af sin hjemrejse handler både snarrådigt og ubesindigt. På det tekstinterne niveau illustrerer Odysseus’ handlinger over for kyklopen, at Odysseus er på en personlig dannelsesrejse,

der kun lige er startet. Han kender endnu ikke sig selv, sådan som det stod indskrevet på Apollons tempel ved Delfi (*gnōthi seauton*). Odysseus’ afsløring af sin sande identitet er i denne forstand udtryk for en præmatur selverkendelse. Scenen kan dog også forstås på et kultur- og mentalitetshistorisk niveau. I Odysseus’ snilde og snarrådighed ses konturerne af en gryende andenordens-tænkning, der var ved at vokse frem i den samtid, hvor *Odysséen* blev nedskrevet. Andenordenstænkningen kommer til udtryk ved, at Odysseus er i stand til at forudse Polyfemos’ og de øvrige kyklopers fortolkning af ordet *Ingen*. Odysseus kan både sætte sig ud over sprogets umiddelbare semantiske niveau og samtidig sætte sig ind i kyklopernes tænkning, hvilket muliggør, at han kan bruge sprogets tvetydighed til at manipulere kyklopernes fortolkning af situationen til sin egen fordel. Den litterære karakter Odysseus eksemplificerer med denne evne fremkomsten af en ny form for tænkning, der i den homeriske verden endnu var i sin vorden, og som endnu ikke var blevet sig selv endnu. Odysseus’ afsløring af sit sande navn til Polyfemos er således også på et kultur- og mentalitetshistorisk niveau, der peger ud over tekstens eget narrativ, præmatur.

Første- og andenordenstænkning
Mennesker og samfund har til alle tider gjort sig forestillinger om og stræbt efter at forklare verden. Enhver anskuelse af og forsøg på at orientere sig intellektuelt i verden – fra tidligere tiders mytologier til nutidens videnskabelige forklaringsmodeller – er, ifølge videnskabsfilosoffen Yehuda Elkana, udtryk for førsteordenstænkning. Forestillingerne og forklaringerne kan være simple, og de kan være komplicerede, men de udtrykker strengt

taget tænkning på et førsteordensniveau (Elkana, 1986, s. 40). Når man tænker på et førsteordensniveau, opererer man inden for et givet system af antagelser med en rettedhed mod et objekt eller en konkret handling og forsøger at formulere og besvare relevante spørgsmål inden for rammerne af dette system af antagelser: Sygeplejeren planlægger individualiserede patientforløb med afsæt i faste procedurer og kliniske retningslinjer; i sin børnefaglige undersøgelse afdækker socialrådgiveren med systematik behovet for at iværksætte en eventuel støtte for det konkrete barn; og forskeren går metodisk til værks inden for rammerne og begrænsningerne af et teori- og metodeapparat for at konstruere nye teorier eller løse konkrete problemstillinger i praksis. Alle tre eksempler kræver en høj grad af faglig ekspertise og professionalitet og er uvurderlige i rationaliserede beslutningsprocesser og opbygningen af videnssystemer (*bodies of knowledge*) (Elkana, 1981). Når man tænker på et førsteordensniveau, konstruerer man teorier, forklarer, udregner, løser problemer og formulerer begrundede handleforslag. Med specifikke kompetencer og kvalifikationer kan professionsudøveren realisere de bestemte rationaliteter, der er formuleret inden for det givne system, for dermed at opnå, hvad der formodes at være formålstjenligt. Førsteordens-tænkningen hviler således på et givet systems antagelser og forholder sig ikke undersøgende til egne evidenskriterier, metodologier, begreber eller formål. Kort sagt: Når man opererer inden for et givet system af antagelser uden at sætte spørgsmålstegn ved systemernes grundlag og formål, bedriver man førsteordenstænkning.

Andenordenstænkning træder derimod uden for systemet for at stille spørgsmål til dets forudsætninger, dets formål, historiske udvikling og kulturelle betingethed og genererer dermed en metarefleksiv forståelse af vores viden (Elkana, 1981, s. 15-19). Andenordenstænkning introducerer et metaperspektiv i tænkningen, som indebærer en *tænkning om tænkning*, der ikke blot forholder sig til, *hvad* vi ved, men *hvordan* vi det, og *hvorfor* vi skal vide det. Andenordenstænkning er af den grund nært beslægtet med den idéhistoriske forståelse af idéernes dynamiske historicitet, videnskabsfilosofiens kritisk-konstruktive bestemmelser af betingelserne for erkendelse såvel som filosofiens normativ-positive bestemmelser af virkelighedens mange bestanddele. Udviklingen af en egentlig videnskab – der ikke forfalder til dogmatisk slummer eller pseudovidenskab – forudsætter andenordenstænkningens kontinuerlige angreb på førsteordens-tænkningens systemtænkning. Samtidig er andenordenstænkningen også tæt forbundet med kritisk refleksion i bredere forstand, da den opmuntrer til at undersøge de sociale, historiske og ideologiske rødder for vores viden og afkræver en kritisk stillingtagen til tingenes umiddelbarhed. Derfor baner den vejen for alternative måder at organisere og ordne samfund og viden på og fremmer åbenhed for innovation, reform og til tider revolution. Andenordenstænkning er derfor også det emancipatoriske potentiale kim. Af disse grunde er denne form for tænkning afgørende for demokratiske samfund, fordi den gør det muligt for individer at udfordre dominerende paradigmer og forestille sig bedre fremtider.

Man må formode, at der i alle kulturer til tider har været reflekteret over sandhedsværdien af egne videnssystemer, men den systematiserede og refleksive spørgen til tænkning finder først et omfattende udtryk i, hvad Karl Jaspers omtalte som *aksetidskulturerne* (Jaspers, 1950/2021). Elkana tilslutter sig dermed, med sin historisering af første- og andenordenstænkning, det historiefilosofiske perspektiv på verdenshistorien, som Jaspers formulerede med *aksetiden* (ca. 800-200 f.v.t.). Denne periode er også blevet kaldt *transcendensens tidsalder* af historikeren Benjamin Schwartz (Schwartz, 1975), fordi det, Elkana kalder andenordenstænkning, udtrykker et brud med og overskridelse af den eksisterende ontologiske orden. Dette brud havde endnu ikke fundet sted i den homeriske verden, da den oldgræske verden tidsligt og mentalitetshistorisk var *præaksial*. Bruddet i den ontologiske orden var et historisk brud, der skabte en ny tredimensionalitet i tænkningen, idet det ontologiske brud introducerede en horisont for tænkningen, der muliggjorde en parallaktisk forskydning i vores erkendelse af verden. I særlig grad – og sideløbende med fremkomsten af den græske filosofi – resulterede dette i formuleringen af nye aksialreligiøse verdensbilleder (Petersen, 2013), mens horisontens religiøse ham dog sidenhen i væsentligt omfang blev aflagt. Det ontologiske brud – forstået i bredest mulige forstand som *andethed* – udgør fortsat et slags transcendent fikspunkt, der giver den aktuelle mundane verden mulighed for at blive spejlet i det transcendente, hvilket som eksempel kunne være universelle principper. Denne *andethed* fungerer som et spejl på denne verdens orden og tvinger den eksisterende orden ind i en relation til sin

egen *negation*. Kort sagt: Tingene kunne være på en anden måde. Med denne erkendelse – tingene kunne være på en anden måde – fandt en prolifération sted i tænkningen, der udfordrede og formulerede kritikker af verdens umiddelbarhed (Momigliano, 1975, s. 5). Der blev med andre ord introduceret en bevidsthed om verdens *middelbarhed* – en verden formidlet gennem systemer af antagelser – og med erkendelsen om denne *middelbarhed* udvikledes en selvbevidsthed, som i sin grundessens er kritisk.

Hvis man følger Elkana, havde den homeriske verden endnu ikke brug for andenordenstænkning, fordi der endnu ikke eksisterede ideologiske brudlinjer mellem menneskenes og gudernes verden – mellem staten og religionen – der, ifølge Elkana, fordrede udviklingen af andenordenstænkning (Elkana, 1986, s. 44). Dette ændrede sig dog med fremkomsten af den græske bystat (*polis*), hvor menneskets lov kom i konflikt med den guddommelige lov, hvilket som bekendt tematiseres i Sofokles’ tragedie ”Antigone”. I bystaten blev sproget, snarere end volden, forvaltet af den politiske magt, og således blev der skabt plads til forskellige normative ideologiers modstridende krav på politisk handling og beslutningstagen. De forskellige krav tvang de politiske subjekter til en refleksiv strukturering af kravene og deres ideologisk-politiske baggrund, hvormed der blev introduceret et hierarki af værdier og normer, formuleringen af alternative muligheder og medierende løsninger. Den græske bystat forandrede den politiske praksis, der fik brug for en politisk tænkning, hvor nye ord, nye begreber, nye principper, nye formål og nye grunde kunne formuleres og forhandles. Argumentationen hos

Elkana flugter derfor til dels med den franske oldtidshistoriker Jean-Pierre Vernants læsning, at det var i konteksten af bystaten som politisk centrum, at filosofien – og videnskabsfilosofien afledt deraf – opstod og fandt sin form (Vernant, 1964/1984). Filosofi er dog ikke i sig selv identisk med andenordenstænkning, da filosofi – ligesom viden-skab – godt kan formuleres og operere inden for et givet system af uantastede antagelser, lige så vel som en filosofi kan hypostasere og blive absolut, doktrinær og elitær i sin form – hvorfor en sådan filosofi med rette kan betragtes som et lukket, identitetstænkende system (jf. Hegel, 2015, s. 61), der er identisk med Elkanas tænkning på førsteordensniveau (Elkana, 1986, s. 55).

Andenordenstænkning og selvbevidsthedens dialektik
Odysseus’ præmature andenordens-tænkning eksemplificerede, ifølge Theodor W. Adorno og Max Horkheimer, på en og samme tid fornuften og dens forfald. I Adorno og Horkheimers læsning af Odysseus, som man finder i første del af værket *Oplysningens dialektik*, fremhæver de Odysseus’ tænkning (*metis*) som en instrumentel og målrettet tænkning, der både er manipulerende, undertrykkende og reproducerer en voldelig orden (Adorno & Horkheimer, 1944/2004). I bogen retter Adorno og Horkheimer deres skyts mod oplysningens irrationelle og iboende modsætninger og fremhæver, gennem Odysseus som eksempel, hvordan oplysningstænkningen som en særlig tænkeform allerede opstod forud for oplysningstiden. Den positivistiske tænkning, som repræsenterede en af de væsentligste skole-dannelser i oplysningstidens tænkning, anklagede de for at være både totali-

serende og en lukket systemtænkning. Grunden til dette skyldes dens tendens til at indfælde alt under sit begreb, hvor-med alt reduceres til at kunne forklares og manipuleres inden for et givet system af antagelser – eller forkastes som noget, hvorom der må ties (jf. Wittgenstein, 1921/2001). En sådan form for tænkning, genstanden for Adorno og Horkheimers kritik, kan forstås som et eksempel på førsteordenstænkning, som får lov at stå uantastet af andenordenstænkning. Til Adorno og Horkheimers læsning af Odysseus’ tænkning som et eksempel på oplysningstidens mytiske tænkning kan derfor tilføjes, at Odysseus’ tænkning også er et centralt – omend ufuldstændigt – moment i tænkningens udtræden af myten. *Odysséens* fremstilling af Odysseus afslører dermed, hvordan hans tænkning endnu udgjorde et ufuldstændigt moment i andenordenstænkningen.

Odysseus’ tænkning er hverken triviell eller blot en foregribelse af de logikker, der førte til forbrydelserne under Holocaust. Man kan om Odysseus måske snarere sige, at dennes andenordens-tænkning er ensidig og endnu ikke fuldbyrdet. Andenordenstænkningens første moment har indfundet sig, men negationen af denne – andenordenstænkningens andet moment – har endnu ikke indfundet sig. Odysseus hæver sig med sin tænkning rigtig nok ud over Polyfemos og de øvrige kyklopers system af antagelser, hvormed den på sin vis er udtryk for andenordenstænkning, men den er ensidig, fordi antagelserne i Odysseus’ egen tænkning forbliver uanfægtet. Odysseus’ tænkning er således ufuldbyrdet, fordi han endnu ikke er *i-og-for-sig*, for nu at låne et begreb fra Hegels beskrivelser af bevidsthedens selverkendelse. Som sådan er han en

Det særlige ved den græske bystat var, at det for første gang blev muligt for de mange (folket, demos) at **formulere formålet** med politikken.

bevidsthed (i-sig), der forholder sig til en verden af objekter, hvor Polyfemos som den *anden* eksisterer alene som *anden*, men endnu ikke som *sandheden om* Odysseus selv (Hegel, 2007, s. 127-136). Som sådan udgør relationen mellem Polyfemos og Odysseus fortsat en asymmetrisk relation, der tillader Odysseus at behandle Polyfemos som en genstand, der kan manipuleres (og udsættes for vold). Polyfemos betragter tilsvarende Odysseus og dennes mænd som genstande (der må dræbes), men uden muligheden for at manipulere disse, fordi andenordenstænkningens første moment endnu ikke har indfundet sig hos Polyfemos. Polyfemos inkarnerer dermed førsteordenstænkningen, mens Odysseus inkarnerer en andenordens-tænkning, som endnu ikke er kommet til sig selv. Det var denne ensidighed i andenordenstænkningen, som med fremkomsten af den græske bystat slog over i sin fordobling (*i-og-for-sig*), hvormed tænkningen kunne realiseres som egentlig andenordenstænkning for første gang.

Det politiske, demokrati og andenordenstænkning
Samfundsmæssige praksis- og institutionaliseringsformer omkring politik kan forstås som måder at organisere den menneskelige sameksistens på en formålstjenlig måde. Hvilket formål organiseringsformerne tjener, kan naturligvis – som allerede Aristoteles fremhævede – være flere. Det kan være de manges, de fås eller den enes formål, der determinerer de samfundsmæssige organiseringsformer (Aristoteles, *Politik*, 3. bog, kap. 7). Det særlige ved den græske bystat var, at det for første gang blev muligt for de mange (folket, *demos*) at formulere formålet med politikken. Dette var dog ingenlunde ensbetydende med, at formålet var identisk med en kollektiv folkevilje: dels fordi *demos* ikke er identisk med *hoi polloi* (masserne); dels fordi denne abstrakte form for universalisme – som Rousseau senere skulle gøre sig til talsmand for (Rousseau, 1762/2009) – overser socialitetens iboende modsætninger. Virkeligheden konstitueres *ontologisk* af modsætninger (Hegel, 2015; se Houlgate, 2006), hvorfor konflikt også er konstitutiv for

politikken. Den demokratiske styreform er, som Løgstrup som bekendt formulerede det, en ”skikkelig måde at være uenig på” (Løgstrup, 1986) – hvorfor de to øvrige organiseringsformer i Aristoteles’ trestrengede typologi i moderne betragtning kan forstås som usikkelige måder at organisere en sameksistens karakteriseret af uenighed.

Erkendelsen af konfliktens konstitutive betydning for politikken har særligt vundet almindeligt indpas i nyere politisk tænkning gennem Chantal Mouffes teori om *det politiske* som et ontologisk aspekt ved en grundlæggende mellemmenneskelig antagonisme (Mouffe, 2005). Det *politiske* fremstår som et ontologisk vilkår for menneskers sameksistens, hvor *politikken* handler om at inddæmme og kanalisere *de politiske* antagonismer over i en produktiv agonisme (Mouffe, 2013). Mouffes begreb om *det politiske* peger på, at samfundet hviler på et ustabilt grundlag, for så vidt at antagonismen er en permanent kilde til uenighed, idet forskellige interesser, værdier og identiteter kontinuerligt forholder sig oppositionelt til hinanden om,

hvordan samfundet skal indrettes. Det særlige ved den græske bystat, og den udvikling af demokratiets tidligste former, der fandt sted her, er, hvordan *det politiske* organiseres i en form, hvor samfundets – qua symmetrien mellem legitime politiske aktører i den græske offentlighed (*agoraen*) – pluralistiske og internt divergerende politiske positioneringsmuligheder begynder at indgå i en proces, hvor positioneringerne får mulighed for og aftvinges at erkende og kende hinanden og sig selv som differentierede positioneringer i et interrelationelt netværk. Kritikken af andre positioneringer bliver gennem denne organiseringsform kritikken af egne positioneringer i netværkets reciprokke interaktioner. Denne politiske organiseringsform er med andre ord en institutionalisering af selvbevidsthedens bliven til *i-og-for-sig* på et socio-relationelt og politisk niveau. Den altid ufuldstændige fuldbyrdelse af andenordenstænkningen fremtvinges som afgørende og fordoblende moment i denne demokratiske reciprocitet. Dette finder ikke sted som erstatning for førsteordenstænkningen, der naturligvis fortsætter og er helt afgørende for enhver *handlen-i-verden*, men som en udvikling af kritisk selvbevidsthed om førsteordenstænkningen.

Førsteordenstænkning bidrager fortsat med vigtige indsigter i demokratiske beslutningsprocesser, idet det politiske fællesskab stiller spørgsmålet, hvilken forvaltning af magten der er formålstjenlig. Spørgsmålet om formålstjenligheden ved en given forvaltning af magten må dog ikke forveksles med spørgsmålet om, hvilke politiske beslutninger der er *gode*. Formålstjenligheden bestemmes i og af det politiske fællesskab i en mål-middel-logik, hvor det adækvate

ved et politisk tiltag bestemmes i lyset af dets potentiale for at opnå et fælles defineret mål så rationelt som muligt. Andenordenstænkningen derimod forholder sig til denne mål-middel-logik på en ganske anden måde. Den stiller ikke spørgsmålet, om en politisk beslutning er formålstjenlig, men idet den retter sig mod, hvordan vi tænker, begrundet og erkender, stiller den snarere spørgsmålet, hvilke begreber og antagelser der ligger til grund for vores konkrete begreb om, hvad der udgør det formålstjenlige i en given sammenhæng. Andenordens-tænkningen retter derfor sit kritiske blik mod tænkningens strukturer, hvorfor det i sagens natur også først er her, det bliver muligt at adressere spørgsmålet, om en politisk beslutning ikke blot er formålstjenlig, men om den også er *god*. Netop dette aspekt ved andenordens-tænkningen er helt afgørende at have for øje. Der må skabes betingelser for, at andenordenstænkning kan opstå, fastholdes og rettes mod den bestående orden, hvis ikke demokratiet blot skal betragtes som et mere eller mindre effektivt beslutningsorgan for omskiftelige formålstjenligheder.

Andenordenstænkning må derfor forstås som en praksis, der kan åbne førsteordensordner – faglige, institutionelle, sociale og politiske – for spørgsmål om deres egne betingelser, grænser og eksklusioner. Den kultiveres derfor ikke som en renere eller højere form for tænkning, men som en vedvarende mulighed for at gøre de ordner synlige, hvori nogle stemmer, erfaringer eller vidensformer tæller mindre end andre.

Antydning af andenordenstænkningens bidrag til den demokratiske dannelse
Som den nye aftaletekst om profes-

sionsuddannelserne illustrerer, forbliver professionsuddannelsernes hovedprioritet at professionalisere de studerende ved at styrke deres kapacitet for førsteordenstænkning. Det er dog væsentligt, at denne opgave ikke længere står alene, men suppleres med det nye formål, at de studerendes demokratiske dannelse deslige skal styrkes. En mulig risiko er, at demokratisk ”dannelse” i professionsuddannelserne undertvinges og udlægges alene på tænkningens førsteordensniveau. Sker dette, vil den demokratiske dannelse snarere resultere i den instrumentaliserede halvdannelse, som både Adorno og Horkheimer kritiserede for dets iboende antidemokratiske potentiale (Adorno, 1972; Horkheimer, 1985/2022). Af denne grund er det vitalt, at professionsuddannelserne tilegner sig og udvikler et egentligt dannelsesbegreb, der muliggør arbejdet med tænkning på et andenordensniveau. Det overskrider nærværende artikels ærinde at formulere et sådant begreb, hvor dannelsesprocessen er udfoldet i spændingsfeltet mellem første- og andenordenstænkning, men det bør alt andet lige være et begreb, der kan rumme spændingen mellem orden og kritik, mellem positivitet og negativitet, da dette må være forudsætningen for en dannelsesestænkning, som ikke er blind for sin egen samfundsmæssighed – et sådan begreb bør i denne forfatters optik derfor være et dannelsesbegreb, som er dialektisk i sin grundform (Iversen, 2024a, 2024b; Sørensen, 2015).

Demokratisk dannelse betyder nemlig, at uddannelserne skal være med til at danne de studerende som politiske subjekter inden for rammerne af demokratiet som styreform, og for at realisere denne ambition er andenordens-tænkningen tvingende. De studerende,

underviserne og de praksisnære forskere skal ikke blot kunne opregne, *hvad* vi ved, men også have greb om, *hvordan* vi ved det, og *hvorfor* vi skal vide det: Et stærkt demokrati forudsætter sådanne idéhistoriske, videnskabsteoretiske og filosofiske forholdemåder. Afslutningsvist vil jeg derfor antyde og forsøge at konkretisere, hvad det kan sige at tænke på et andenordensniveau i forbindelse med den demokratiske dannelse. Her vil jeg til lejligheden følge Janicke Stray og Emil Sætra og forholde mig til den demokratiske dannelse som en dannelsesproces, der indbefatter arbejdet med tre dimensioner (Stray & Sætra, 2016). Den første dimension er, at de studerende skal gives et nødvendigt vidensniveau om demokratiet som system, herunder demokratiske rettigheder, politiske processer, samfundsforhold og forskellige ideologisk-normative krav på den politiske beslutningstagen. Dette må ikke blot handle om at videregive informationer om et politisk system, som om det foreligger objektivt og løsrevet fra en konkret menneskelig socialitet og historicitet. Der må i uddannelserne og forskningen stilles spørgsmål ved det demokratiske system og de ideologisk-normative kravs historicitet, grundlag og formål. For uden denne forståelse bliver det umuligt at forstå demokratiet i dets aktualitet og potentialitet.

Den anden dimension omhandler arbejdet med grundlæggende demokratiske værdier, hvilket til eksempel kunne være værdier som frihed, lighed, ligeværd og tolerance. Her er det vitalt, at professionshøjskolerne ikke blot tager sådanne værdier i deres umiddelbarhed, som om de giver sig selv med nødvendighed. Hvad enten demokratiets normative værdigrundlag betragtes som universelle

og almengyldige værdier, som regulative idéer eller som historisk og kulturelt betingede værdier, må de være genstand for en kritisk-konstruktiv refleksion, der dels forsøger at indkredse, hvilke værdier der kan tælle som demokratiets normative værdigrundlag, såvel som hvorfor og hvordan. For uden dette normative grundlag bliver det umuligt at forholde sig kvalificeret til spørgsmålet, om en politisk beslutning eller om en konkret udmøntning af en politik i en professional praksis er *god*. Værdiernes begrundelser må afsøges og undersøges i sig selv og i lyset af den professionelle praksis, der skal realisere de politikker, der enten understøtter eller udfordrer det demokratiske værdigrundlag.

Den tredje dimension omhandler demokratiets praxeologiske forudsætninger. Demokratiet forudsætter politiske subjekter, der formår at tænke kritisk, og som har deliberative kompetencer, fordi demokratiets kerne både er en personlig tilegnelse af det kritiske sindelag hos individet og institutionaliseringen af kritikkens væsen i en sociokulturel praksis. Deliberationen kan ikke reduceres til et spørgsmål om argumentation, da det kan resultere i en fetichering af den retoriske metodologi. I stedet må deliberationen tilsvarende behandles med afsæt i sit grundlag og formål, hvorimod kritikken og den kritiske tænkning betragtes som en afgørende praksis i den demokratiske dannelse. Ingen kritik, intet demokrati; ingen tilegnelse af et kritisk sindelag, ingen demokratisk dannelse. Hvad enten der tales om viden, værdier eller praxeologiske færdigheder, så kræver de, for at blive funktionelle udover førsteordenstænkningens rent performative niveau, at de etableres og omsættes gennem andenordenstænk-

ningen, altså som et idéhistorisk, videnskabsteoretisk og filosofisk anliggende.

Den fagprofessionelle er i sin praksis spændt ud mellem førsteordens- og andenordenstænkningen, og i enhver fagprofessionels virke er der øjeblikke, hvor andenordenstænkningen allerede bidrager med afgørende perspektiver for den professionelle dømmekraft. Indtil nu har den professionelle handletvang haft en gravitation, der kontinuerlig og af gode grunde trækker den fagprofessionelle over i førsteordenstænkningen. Med kravet om, at de danske professionshøjskoler skal bidrage til de studerendes demokratiske dannelse, er andenordenstænkning dog blevet tvingende på en anden og ny måde, fordi andenordenstænkningen i sig selv udgør det konstitutive grundlag for demokratiet som politisk organiseringsform og livsform. Foruden behovet for at formulere et adækvat dannelsesbegreb, der ikke forfalder til førsteordenstænkningens instrumentaliserende logik, er det afgørende, hvis dette nye formål for professionsuddannelserne skal lykkedes, at der arbejdes mere bevidst på at styrke og skabe rum for andenordenstænkning i professionshøjskoleverdenen, blandt studerende og undervisere såvel som i den praksisnære forskning, hvis formål derfor ikke kan reduceres til at bibringe instrumentel viden til praksis, men også må tilføje et andenordensrefleksivt lag om praksis og egen tænkning. For hvis andenordenstænkningen ikke styrkes, bliver det svært at nå i mål med den demokratiske dannelse.

REFERENCER

Adorno, T.W. (1972). Theorie der Halbbildung. I R. Tiedemann (red.), *Gesammelte Schriften. 8 1: Soziologische Schriften / Theodor W. Adorno* (1. Auflage, s. 93-121). Suhrkamp.

Adorno, T.W. & Horkheimer, M. (2004). *Oplysningens dialektik: Filosofiske fragmenter*. Gyldendal. (Originalt værk udgivet 1944).

Aristoteles (2023). *Politik* (E.K. Rasmussen, overs.). Hans Reitzels Forlag.

Elkana, Y. (1981). A Programmatic Attempt at an Anthropology of Knowledge. I E. Mendelsohn & Y. Elkana (red.), *Sciences and Cultures* (bd. 5, s. 1-76). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-009-8429-5_1

Elkana, Y. (1986). The Emergence of Second-order Thinking in Classical Greece. I S.N. Eisenstadt (red.), *The Origins and Diversity of Axial Age Civilizations* (s. 40-64). SUNY Press. <https://doi.org/10.1515/9781438401942-005>

Hegel, G.W.F. (2007). *Åndens fænomenologi* (C.C. Østergaard, overs.). Gyldendal.

Hegel, G.W.F. (2015). *The Science of Logic* (G. Di Giovanni, overs.). Cambridge University Press.

Horkheimer, M. (2022). *Der Begriff der Bildung* (G. Schmid Noerr, red.; 2. Auflage). Fischer Taschenbuch Verlag. (Originalt værk udgivet 1985).

Houlgate, S. (2006). *The Opening of Hegel's Logic: From Being to Infinity*. Purdue University Press.

Iversen, S.N. (2024a). Norm Critique and the Dialectics of Hegelian Recognition. *Journal of Philosophy of Education, E-Pub Ahead of Print*. <https://doi.org/10.1093/jopedu/qhae014>

Iversen, S.N. (2024b). Normkritik i krydsfeltet mellem affirmativ og negativ kritik: Skitsering af en dialektisk normkritik. *Dansk pædagogisk Tidsskrift*, (1), 61-77.

Jaspers, K. (2021). *The Origin and Goal of History* (new edition). Routledge. (Originalt værk udgivet 1950).

Løgstrup, K.E. (1986). Skolens formål. I P. Lauridsen & O. Varming (red.), *Skolens formål – debat om skolens opgave*. DLH.

Momigliano, A. (1975). *Alien Wisdom: The Limits of Hellenization*. Cambridge University Press.

Mouffe, C. (2005). *On the Political*. Routledge.

Mouffe, C. (2013). *Agonistics: Thinking the World Politically*. Verso.

Petersen, A.K. (2013). Aksetid, det aksiale, aksialisering: Om Robert Bellah & Hans Joas, eds., The Axial Ages and Its Consequences. *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, 60, 57-74.

Rousseau, J.-J. (2009). *Samfundskontrakten*. Akademisk Forlag. (Originalt værk udgivet 1762).

Schwartz, B. (1975). The Age of Transcendence. *Daedalus*, 104(2), 1-7.

Stray, J.H. & Sætra, E. (2016). Demokratisk undervisning i skolen. *Nordic Studies in Education*, 36(4), 279-294. <https://doi.org/10.18261/issn.1891-5949-2016-04-04>

Sørensen, A. (2015). Not Work, but Alienation and Education. Bildung in Hegel's Phenomenology. *Hegel-Studien*, 49, 57-88.

Uddannelses- og Forskningsministeriet (2025, 26. marts). *Aftale om: Reform af professionsbachelor- og erhvervs-akademiuddannelserne i Danmark*. Uddannelses- og Forskningsministeriet. <https://ufm.dk/media/lhkm4vdt/aftale-om-reform-af-professionsbachelor-og-erhvervs-akademiuddannelser.pdf>

Vernant, J.-P. (1984). *The origins of Greek thought*. Cornell University Press. (Originalt værk udgivet 1964).

Wittgenstein, L. (2001). *Tractatus logico-philosophicus* (B. David & B. McGuinness, overs.). Routledge. (Originalt værk udgivet 1921).

NOTER

¹ I nærværende artikel er fokus primært på professionshøjskolerne, omend artiklens argument ikke er mindre relevant i konteksten af erhvervsuddannelserne.